

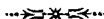
Հ Ա Յ — Վ Ե Ն Ե Տ

Կ Ա Մ

ՅԱՐԸՆՁՈՒԹԻՒՆՔ

ՀԱՅՈՑ ԵՒ ՎԵՆԵՏԱՑ

Ի ԺԳՒ ԵՒ Ի ԺԵՋ ԴԵՐՍ

Ազգիս մեծանուն բանասերն Հ. Ղ. Վ. Ա. յիշան, վերջին ժամանակներս, երկու նոր գրքեր ևս աշխարհաց իւր այնքան հմուտ և ըստ մարիւ հատորներուն վրայ, որոց արժանեաց մասին չոգեչով խօսիչ, — գի հեղինակին աւելնէ իսկ շատ է առ այդ, — միայն եղաց պարտականութեան մասին համաձայն տեղեկութիւն մի տալու գիտմամբ կը նրատարակեմք Բազմավիպի ներկայ թերթիս մէջ յիշեալ գրոց յատաշարանները:

ՅԱՌԱՋԱՐԱՆ

Ի սկզբան գրոցս բացատրուած է և գրելու ընդհանուր առիթն, զարմանալին ի համաշխարհական պատկերի պատմութեան՝ Յարնչութիւն այդ երկու հեռաւոր ազգաց երկրի, Հայոց և Վենետաց. որոյ տպաւորութիւն կամ ազդեցութիւն ի միտս գրողին՝ այնքան զօրաւոր է, որքան որ այս երկու ազգք և երկիրք՝ մէկ մէկ կերպով իրեն կրկին հայրենիք են եղած. մէկն՝ արեամբ և ծննդեամբ, միւսն՝ երկար և գրիթէ բոլոր կենացը բնակութեամբ: Ասոր վրայ հարկ է աւելցնել՝ և այս բնակութեան քաղաքին (Վենետիկ), հարուստ ըստ զեռ ոչ բոլորովին քննուած և քաղուած Գիւմնէն. ուր՝ քան զամենայն դիւանաց աշխարհի՝ բազմութիւն և բազմադէմ հաստատեալք (documents) և գրուածք պահուին՝ Հայոց ընդ օտար ազգի մի յարնչութեանն. կամ, պարզաբար ըսելով ազգային հայկական յիշատակաց՝ ի Վենետիկ, և ընդ ժողովրդեան Վենետիկոյ Հասարակապետութեան, 6-700 տարիներու անընդհատ տեւողութեամբ. որ և

չարունակուի Հիմայ այլ, զխաւորապէս Միւթարեան միաբանութեան մայրավանքով և տպագրատար, և Մուրատ-Ռաիպէլեան վարժարանքը:

Ոչ լոկ հետաքրքրութեան՝ այլ մարդավարութեան պարտք մ'էր մեզ՝ գիտնալ և յայտնել այս երկուց ազգաց յարնչութիւնքը, մէկուն Գիւմնէնէն և միւսին ազգային պատմութիւններէն և աւանդութիւններէն հանելով և հիւսելով թէ ոչ հաւասար՝ այլ և ոչ սակաւ պարտք մի էր և Վենետաց՝ գիտնալ իրենց փառաւոր և բազմադարեան ինքնիշխանութեան ատեն՝ մեր ազգին հետ ունեցած ըր և է կերպով զործակցութիւնը: Այս՝ որքան յայտնի է եղեր իրենց երբեմն, Հասարակապետութեան վերջնապէս ետեւ դար մ'անցնելով, մոռացուեր է, և սակաւուց միայն և սակաւ ծանուցուեր է: Մեր երկար ամիսներով և տարիներով քննութիւնք և ընդօրինակութիւնք ի մեծ արքունի Գիւմնատան, այլ և ի Նօտարական (որ քանի մի տարի առաջ յարեցաւ միացու ընդ առաջնոյն), և որոյ պաշտօնեայք ամենայն օգնութիւն և մեծարանք ցուցին մեզ, ըստ ընտանի ընտել և կակուղ վնեետիկեան բարուց, միանգամայն և իրենց հետաքրքրութիւնը շարժեցին պիտնալու՝ թէ՛ ի մեր գտածն և հաւաքածը. մանաւանդ երբ (Թէ և շատ քիչ) հայերէն գրուած մի ըլլար հանդիպածն, կամ չբացուած կտակ մի: Պատշաճ էր և մեզ, ոչ միայն այս իրենց ներկայ մարդասիրութեանն համար, այլ և իրենց նախնաց և Հասարակապետութեանն, (զոր այնքան դարեր ցուցած են մեր ազգին պանդրիտելոց և երթեւեկ վաճառականաց, և իբր 200

տարիներէ ի վեր նոյն մերազգի Հօր Մխիթարայ և իր միտարանութեան, իրենց ընծայել մեր յախտաւանաց և գիտեցի երախտութիւնը: Եւ այսպէս ըրինք, երեք տարի առաջ (1893) իրենց լեզուա հրատարակելով հիմնական հայերէն հրատարակութիւն տաւ յին մասն, կամ Ա Յեղանակն, նոյն անուամբ ինչպէս ի հայտնած Հայ-Վենետ կոչելով, ի տալերէն. *L'Armeno - Veneto*. Compendio storico e Documenti delle Relazioni degli Armeni coi Veneziani. Primo Periodo, Seccoli XIII-IV. Այս մասն Ա Յեղանակն գուցէ աւելի քան մեզ կերպով մի իրենց (Վենետոց) հետաքննական էր, ի մէջ այնքան ազգաց՝ նա և արեւելեան քրիստոնեայ ինքնիշխան տէրութեանց, մէկ հատիկ այնպիսի տէրութեան մի հետ դաշնակցելն: Այդ տէրութիւնն կոչուէր և էր մեր Հայոց Ռուբինեան հոչակեալ հարստութիւնն, որ դար և կէս թղթակից և դաշնակից եղած է ընդ Հասարակապետութեան Վենետոյ. ընդարձակելով ասոր թեւաւոր առիտուն թռչանքը, և տալով ազատութիւն՝ Սիսուանայ մէջ տուն, դատարան, եկեղեցի և փնդուկ հաստատուել, և անոր անդադար ծովակրկիտ և վաճառականի դիր անկուշա նաւերուն՝ ապահով և ոռինքի նաւահանգիստ մի, Այսան հայկական Վենետիկ. — Ըստ մէկ և ի վաղուց յայտնի է, որ այս Յեղանակի՝ երկուց ազգապետաց, Թաւուորին Սիսուանայ և զքսին Վենետոյ՝ Թղթակցութիւնք՝ զիւրաւորապէս և հիմնապէս ռստոնց վաճառարանութեան նկատմամբ էր, որ և Հայոց եւս ոչ սակաւ առիթ էր չաշու:

Եղայ է եւս, որ ասոնց դրած և գրած քաշիւնք՝ այդ մեր դարումս բաւական ծաւուցաւ եւրոպական գիտնոց, մանաւանդ վաճառականութեան վրայ գրողաց, նա և մեծաւ մասամբ հրատարակուած են յայլեւայլ անձանց, և աւելի շատ Վիկտոր Լանգուայի ձեռքը՝ ի վնաս մեր: Բայց, այդ Հայոց և Վենետոց վերաբերեալ ծանօթ աղբուրի զըրուածքն՝ հազիւ 10 կտոր բան կըրնան ըլլալ, զգիտադաբար շատ անոնց նմաններն այրած կորած ըլլալով: Բաց ի մէկ երկու այդպիսի նմաններէն, զոր առաջին անգամ հրատարակեցինք՝ մեր վերոյիշեալ իտալերէն զրուածին՝ մէջ, նոյնպէս առաջին անգամ հրատարակմամբ՝ այդ պատմական գրուածին յարեցինք 350էն աւելի. հաւաստեալք եւս, թէ կարճ թէ երկայն, յայլեւայլ գիտական գրոց զազախարելով. որք պատմական մասէն մէկ ու կէս անգամ՝ աւելի են քանակաւ: — Այդ պատմական մասն՝ արդէն քիչ քիչ հայերէն այլ հրատարակուած էր ի Բագմամէպ

ամառգրի՝ յիտալականէն Թարգմանելով, և հիմայ բովանդակն այս գրոցս մէջ: Բայց զի, հաւաստեալքն զրեթէ բոլոր, բաց ի սակաւուց, լատինարէն գրուած են, սակաւն ի տալերէն և փռանկերէն, և մեր հասարակաց հասկանալի չեն, Թարգմանելն այլ շատոց համար այնքան պիտանի պիտի ըլլար, մանաւանդ որ անոնց ծուծն անցած է ի պատմական մասին, իսկ փափագողք կըրնան ի տալերէն գրուածին մէջ գտնել:

Նոյն պատմաւա Բ Յեղանակին (որ միայն հայերէն ահա հրատարակուի) հաւաստեալքն այլ՝ որ մեծագոյն մասամբ իտալերէն են, չեմք աւելցնենք, արդէն պատմական մասը չափաւոր և բաւական համարելով: Գուցէ այս մասն (Բ Յեղանակ, ԺԵ-Չ դար) Վենետոց այնքան հետաքրքրական ըլլար, իսկ Հայոց՝ Թերեւս աւելի քան զառաջինն. մէկ մ'որ՝ մերոնք արդէն գիտեն իրենց ազգին պատմութիւնը, և երկրորդ, որ այդ (Ա Յեղանակ) մասին մէջ կարճ և չոր յիշուած են նաւանք Վենետ պայլիկ կամ որ և է անաւանց և իրաց, որք ոչ մերայնք այլ նոցա են հետաքրքրականք: Սակայն, ինչպէս կըրնան դատել ընթերցողք, այս Բ Յեղանակս այլ կ'ընծայէ Վենետոց՝ այնպիսի Հայեր, որ եթէ մերազգեանց պարծանք են, իրենց այլ կրնան ըլլալ զարմանք, այլ և երախտաւորք: Անտոնեանքն և Գէորգեանք, ծովայոյզք, նաւագէտք, մեքենագործք, Թարգմանք, Թղթատարք, կարասնապետք, գրատիպք, և այլն. անկողնասէր և աննախանձ Վենետի մի՛ և զի և է օտարի՝ պէտք էր արժանի ըլլային յիշատակարանաց, ոչ միայն մոտաւորք և զրաւորք, այլ և այնպիսի ցուցակութեամբք, որովք հիմայ ջանան եւրոպացիք իրենց սեփական ազգի և տէրութեան երախտաւորներն՝ ակն յանդիման երեւցընել, և որպէս կ'ըստի, անմահացընել:

Ասոնցմէ վերը Գ Յեղանակի Հայ-Վենետոց (ԺԵ-Ը դարուց) նկատմամբ՝ քանի մ'անգամ գրոցս մէջ ըստած է մեր մասն ծովիւն, և աւելի երկայն ի վերջաբանին, զորս աւելորդ համարիմ դարձեալ կրկնել: Այն ըստաներէս կ'իմացուի, որ եթէ ոչ փառաւոր և նշանաւոր անձինք պիտի ընծայէ յետին Յեղանակն, այլ և ոչ անփառունակ, և թուով անհամեմատ աւելի *, նոյնպէս և

(*) Ինչպէս կըրնան հաւաստի ընել յիշեալ անտանքն (յերեսս 503-17). որոց մէջ եթէ լուսած էր մոռացմամբ՝ կամ զգուշութեամբ՝ անուն թ'այլ, անսկիւնջ երկ մի՛ որ դեռ նոր վերոյգրեալ տողերը զօրեղէն վերը յայտնուեցաւ, կու տարկէ հիմայ (նախ ազանց

զանազան դէպք: Վասն՝ զի այս երկու դա-
րուց մէջ անւելի՛ ձեւացեալ և կազմեալ կ'ե-
րեւի հայութիւնն ի Վենետիկ. և իբրեւ վե-
րաբերեալ Հաւաստեալքն այլ անհամեմատ
լատա. յորոց մեծ մաս մի ընդօրինակուած է,
այլ կայ դեռ և ոչ սակաւ ընդօրինակելի-
յուսացոյի թէ՛ դեռ Բ Յեզանակին վերաբե-
րեալ գրուածք այլ գտուին, մանաւանդ ի
Հոտարական գիւմարին, զոր գիւրին չէ գրու-
նել. վասն՝ զի, ոչ ամեն նօտարք իրենց
գրուածոց ցանկն ըրեր են, կամ ըրածնին
կորած է: Այսպէս միտ յուսալի է. գուցէ
և քննութեան հնարքն դիւրանան, և հմուտ-
դոյն հետաքննողք ճոխագոյն և լաւագոյն
հրատարակեն: Այսու յուսով և մաղթանօք՝
կնքեմք այս գիրքս. որ՝ թէ և փոքր, այլ
(հանդերձ մնացեալ ընդօրինակութեամբք) ոչ
փոքր և ոչ կարճ աշխատանք և ժամանակ
զողջած է ի գրչէս և ի կենաց. իցէ՛ թէ իմ
գաւածս և կորուսածս՝ այլոց պիտանի և ան-
կորուստ ըլլար:

անկէն դիտութեան) նշանել: Կենդանի Հայ-Վենետիկ
հեղինակ մի է նա, բանաստեղծ՝ ոչ միայն նրբազգաց
այլ և խորազգած, և քերդող, այսինքն հմուտ իտա-
լական լեզուի թաղաշարութեան, որով գրած է և
գրէ. և ի նորումս, զբմանով վկայեալ ապա մի երա-
տարակց իտալիոյ Նշանաւոր Լա Rassegna Nazionale
բանասիրական. օրագրին մէջ, Լասթիմէ կոչմամբ. զոր
գիշերոյ սիրական նկատէ. ըսոյց չկան (թերեւս յոմանց
կարծեցեալ) սիրաբանութիւնք, այլ բնութեան և մարդ-
կային կենաց միտքեալ զարգաբարձ զուգուորութեամբ
գիշերոյ և լուսնեան զգացման: Արդարեւ բարձր և
աչ դիւրանա իմաստ մ'է, որպէս և շարագրութիւնն.
որով իր բնական շափէն և միտակէն այլ վեր կ'երեւի
հեղինակն. որ է ազնուական և շափանաւ. օրերոյ մի,
մեր հանրածանօթ նայազգի Սամուէլ Մուքաստայ գոտեր
և փեսային թոռն (գուտար Նշանաւորայ) Վիտորիո Ա-
գանօր, Vittoria Aganor: Այսպէս զբնութեանց
համար պատուեցաւ նա այս տարի, Վենետիկոյ նշա-
նաւոր գիտական Աթէնէոս ժողովոյ (Ateneo Veneto)
ընկեր ընդունուելու:

ՅԱՆԿ ՆԻԻԹԱՅ

Ա. ՅԵՂԱՆԱԿ. ՌՈՒԲԻՆԵԱՆՏ ԺԱՄԱՆԱԿ.
Ա. Առաջին ժամօրոշարին և զոգաւ,
դիպարինք Հայոց և Վենետաց .
Բ. Թարաբերոշարին Ռոշարինեան Հա-
յոց ընդ Հասարակապետութեան Վենետ.

կոյ. — Լեռն Մեծագործն և Դոշարն
Երեւիկ Տանտոյոյ . 20
Գ. Պայքը Վենետաց ի Հայս (Կիլի-
կիա) . 36
Դ. Վենետք ի Սիստան . 50
Ե. Վենետք ի Հայս . 67
Չ. Թարքն Ռոշարինք Արքանեաց Սոյ
ընդ Հասարակապետութեան Վենետիկ . 80
Է. Նոր Թարքն Ռոշարինք Հայ-Վենե-
տաց . 97
Ը. Վերջին Յիշատակք Հայ-Վենե-
տաց յԱռաջին Յեզանակին . 140

Բ. ՅԵՂԱՆԱԿ. ՀԱՅԲ Ի ՎԵՆԵՏԻԱ Ի
ԺԵՒԺԸ ԴԱՄՍ.

Ա. Ա. Գիրք Յիշատակարանաց Վենետ-
իկոյ Տերութեան. — Բ. Նաարիկոյ և
Նաարաւոր Հայք. Հայք Ղրիմոս. — Գ.
Խնդիր Գաղթականութեան Հայոց ի Կրե-
տէ . 167

Բ. Ա. Պարոն Գորգ և Պր. Բակոր
հայք ի Վենետիկ (1434). — Բ. Օս-
մանեան և Գոյնէնոս թոշարաց զօրա-
նայն և հակառակելն. — Դ. Միտատ
կամ Միտար հայ դէպքան ի Վենե-
տիկ. — Դ. Կիպրացի Հայք . 180

Գ. Ա. Մարտիրոս եպիսկոպոս Եզրե-
կայ. — Բ. Հայոց Տոռն և Տնկաւոր. —
Դ. Շահ Իսմայէլ երբ տիրապետ Պար-
սից և Հայոց. — Դ. Տեղեկատար՝ Մո-
րատ Սեկիւրացի, Դաշիր եպիսկոպոս
Կիպրոսի . 193

Դ. Ա. Սիլիգրն հայերն, Տպագրո-
րեան ի Վենետիկ. Բակոյր Տպագրող.
Աղագր թոշարացի. Տեր Յովաննէս Տեր-
զրնցի. — Բ. Հայ թարգմանք. Գեորգ
Դամակացի, և որդին Մարկոս . 207

Ե. Ա. Խալատար Դաշարիճեցի, և իր
բարգմանած Վիպասանութիւնն. — Բ.
Խալատար Երովկացի, և իր Պատմո-
րիւնն Վենետիկ . 222

Չ. Հնարագետ Հայն, Անտոն Մո-
րեան . 234

Է. Հայ Անտոնի Որդիքն և Թոռն . 265

Ը. Գեորգ Կարաանակապետ, բոքա-
տար և բարգման Վենետաց . 278

Թ. Գեորգ որդի Թեոդորի Կեսարացոյ . 291

Ժ. Բանցաւոր Հայք . 308

ԺԱ. Ա. Ստեփանոս Ե Կարդղիկոս. —
Բ. Թարգմա Երդ. և այլ եպիսկոպոսք և
քահանայք . 324

ԺԲ. Տեր Բակոր Մարգարեան Ամ-
ղեցի, նոշիրակ Կարդղիկոսի և դէպքան . 350

ԺԳ. Զոռայեցի Վաճառականք ի Վե-
նետիկ . 368

ԺԴ. Հայոց քաղաքներն և բնակչ.	Տոնն Հայոց. — Դ. Ազգաստոհնք Հայոց ի վեներտիկ. — Կ. Յետահայեաց ակնարկ մի ի Հայ-վեներտու Գ. Յեղա-նակի	381	477
ԺԵ. Հայ Սանսերք ի վեներտիկ		392	
ԺԶ. Յիշատակք ԺԶ Դարոս Հայ-վեներտաց		427	
ԺԷ. Ա. Քանի մի Ուղղութիւնք. — Բ. Լրմանք կենսագրութեանց. — Դ.			Հ. Ղ. Մ. Ա.

Կ Ա Մ Ե Ն Ի Ց

Տ Ա Ր Ե Գ Ի Ր Ք Հ Ա Յ Ո Ց

ԼԵՀԱՍՏԱՆԻ ԵՒ ՌՈՒՄԵՆԻՈՅ

ՀԱՒԱՍՏՁԵԱՅ ՅԱՒԵԼՈՒԱԾՈՎՔ

Գ Ի Տ Ե Լ Ի Ք

Յառաջարանի գրոցս՝ երբ սկսաւ հրատարակուիլ ի Քաղմալի-այի (1895 տարւոյ), յայտնած էինք, թէ միայն կամենիք քաղաքի Հայերէն Տարեգրութիւնն ի լոյս կ'ընծայեմք. յորում՝ Լեհաստանի ու-յիցիլ քաղաքաց և Ռումենիոյ կողմանց տեղեկութիւնք կան. իսկ թա- թարերէն կամ թուրքարէն շարունակութիւնը՝ քաղելով և թարգմանելով խոստանայինք։ Սակայն, յետոյ լաւ համարուեցաւ՝ ոչ միայն այդ այլազգերէն գրուածն այլ հրատարակել, (յորում շատ կարեւոր գիտելիք կան Լեհաց պատ- մութեան), այլ և զանազան Յանչոյածք՝ իբրեւ. Հաւաստուեալք՝ Լեհահայոց վերաբերեալք, մանաւանդ. Լովացոց (Լեմպերկ քաղաքի), ուր նստի Հայոց արքեպիսկոպոսն։ — Այս Յաւելուածոց Ա. և Բն՝ (եր. 115-23). դարձեալ թաթարերէն ժամանակագրութիւնք են. իսկ հետեւեալքն են,

Գ. Քանի մի հատուածք ի գրչադիր օրինակէ Աւագէլ Պատմագրի. (եր. 124-5).

Դ. Յովնանեան վարդան արքեպիսկոպոսի առ Եւդոկիացիս գրած թըղթէն քաղուածք (եր. 126-7).

Ե. Եկեղեցական տարեգրութիւն մի (1688-98) տարիներու, (եր. 129-30).

Զ. Քաղուածք Մտեփանեան կամ Ռաշեան Ստեփանոս Հմուտ վարդապետի կամենիցոյ աւագերիցու՝ ընդարձակ Տարեգրութենէն, (եր. 131-46):